

ความหมายของศาสนาผ่าน “การรื้อทำลายทางเทคโนโลยี”¹

The Meaning of Religion through the Technological Disruption

สุมาลี มหณรงค์ชัย

Sumalee Mahanarongchai

รองศาสตราจารย์ ประจำภาควิชาภาควิชาประวัติศาสตร์ ปรัชญา และวรรณคดีอังกฤษ
คณะศิลปศาสตร์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

Associate Professor, Department of History, Philosophy and English Literature

Faculty of Arts, Thammasat University

[Received: 22/03/2563 Revised: 24/05/2563 Accepted: 04/06/2563]

บทคัดย่อ:

บทความนี้ศึกษาความหมายและความสัมพันธ์ของคำว่า “เทคโนโลยีที่ทำให้เปลี่ยนแปลงอย่างพลิกผัน” กับ “การรื้อทำลายทางเทคโนโลยี” ตลอดจนสำรวจความหมายของศาสนา ผ่านการรื้อทำลายทางเทคโนโลยี ผลการศึกษาพบว่า คำว่า “เทคโนโลยีที่ทำให้เปลี่ยนแปลงอย่างพลิกผัน” สื่อนัยทั้งในเชิงบวกและลบ เช่นเดียวกับคำว่า “การรื้อทำลายทางเทคโนโลยี” ก็สามารถเข้าใจได้ทั้งในเชิงบวกและลบ เทคโนโลยีของศตวรรษที่ 21 ไม่ได้ทำลายล้างศาสนาที่มีอยู่ให้สิ้นไป แต่สร้างผลกระทบไปในทางรื้อทำลายความหมายของศาสนา ในแง่มุมด้านเนื้อหาว่าด้วยสิ่งที่มีอยู่ ในขณะที่โครงสร้างและความหมายของศาสนาในแง่มุมของการทำหน้าที่ ยังคงถูกรักษาไว้เพื่ออำนวยความสะดวกให้แก่การค้นพบทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีต่อไป

คำสำคัญ: ศาสนา, เทคโนโลยี, วิทยาศาสตร์, เทคโนโลยีที่ทำให้เปลี่ยนแปลงอย่างพลิกผัน, การรื้อทำลายทางเทคโนโลยี

¹ ปรับปรุงจากการนำเสนอในงานประชุมสามัญประจำปีของสมาคมปรัชญาและศาสนาแห่งประเทศไทย ในหัวข้อ “ปรัชญาและศาสนา กับ AI and Disruptive Technology” จัดโดย สมาคมปรัชญาและศาสนาแห่งประเทศไทย ร่วมกับ คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ระหว่างวันที่ 20-21 ธันวาคม พ.ศ. 2562 ณ คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล วิทยาเขตศาลายา

Abstract:

This article studies the meaning and relationship of the terms “disruptive technology” and “technological disruption.” It also explores the meaning of religion through technological disruption. Results of study show that the term “disruptive technology” has both positive and negative implications. So does the term “technological disruption.” Technology of the 21st century does not destroy religions, but it disrupts the meaning of religion in the substantive aspect. However, the structural as well as the functional aspect of religion are maintained to serve the scientific and technological discoveries.

Key Words: Religion, Technology, Science, Disruptive Technology, Technological Disruption

ความหมายของศาสนาผ่านการรื้อทำลายทางเทคโนโลยี

ปัจจุบันมนุษย์ได้ก้าวเข้าสู่ยุคที่สับสนในการกำหนดนิยามเรื่องต่าง ๆ อย่างเฉพาะเจาะจงได้ยาก แม้แต่คำว่า “disruption” ก็ยังมีหลายความหมายที่ใช้สื่อความเชิงบวกหรือลบแตกต่างกันไปตามบริบท ในบทความเรื่องนี้จะขอแปลคำ ๆ นี้ว่า “การรื้อทำลาย” ด้วยเหตุผลบางประการที่จะกล่าวถึงต่อไป การรื้อทำลายทางเทคโนโลยี (technological disruption) สร้างความปั่นป่วนในวงการสำคัญ ๆ ทั่วโลก ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างพลิกผันในวงการเหล่านั้น ซึ่งการเปลี่ยนแปลงอย่างพลิกผันนี้เป็นอย่างไร และเกี่ยวข้องกับ การรื้อทำลายสิ่งใดเป็นประเด็นที่น่าสนใจค้นคว้าเป็นอย่างยิ่ง บทความนี้จึงสนใจศึกษาการรื้อทำลายทางเทคโนโลยีโดยเฉพาะเทคโนโลยีด้านเครือข่ายข้อมูลในศตวรรษที่ 21 ต่อสิ่งที่เรียกกันว่าเป็นศาสนา แต่ก่อนจะไปถึงจุดนั้นเราจำเป็นต้องทำความเข้าใจลักษณะของการรื้อทำลายทางเทคโนโลยีก่อนว่าเป็นอย่างไร ต่างจากการรื้อทำลายในความเข้าใจทั่วไปหรือไม่ สาเหตุและผลลัพธ์จากการรื้อทำลายของเทคโนโลยีในแง่ของความเปลี่ยนแปลงอย่างพลิกผันคืออะไร ศาสนามีโครงสร้าง เนื้อหา และองค์ประกอบที่ยอมรับร่วมกันอย่างไร และศาสนาถูกรื้อทำลายโดยเทคโนโลยีได้อย่างไร

(1)

โดยภาพกว้าง คำว่า “เทคโนโลยี” หมายถึงสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นจากการประยุกต์ใช้ความรู้ด้านวิทยาศาสตร์ เป็นการนำความรู้ทางวิทยาศาสตร์มาใช้ประโยชน์ในเชิงรูปธรรม แม้ว่าบางลักษณะของเทคโนโลยีจะเป็นกระบวนการนามธรรมที่จับต้องไม่ได้ก็ตาม ในขณะที่วิทยาศาสตร์เกี่ยวข้องกับความรู้ที่เป็นสากลและมีเป้าหมายเพื่อประโยชน์ต่อมนุษย์โดยรวม แต่ส่วนใหญ่ของเทคโนโลยีกลับเกี่ยวข้องกับปัจจัยทางเศรษฐกิจ ซึ่งมีเรื่องของทุน ธุรกิจ หรือการเมืองเข้ามาเกี่ยวข้อง โดยเทคโนโลยีมีสามลักษณะ คือ (หนึ่ง) เทคโนโลยีที่เป็นความรู้ กระบวนการ หรือระบบคิดเชิงวิทยาศาสตร์ เพื่อใช้แก้ปัญหาเรื่องเฉพาะต่าง ๆ (สอง) เทคโนโลยีที่เป็นผลิตภัณฑ์หรือผลิตภัณฑ์ทางวิทยาศาสตร์ ได้แก่ เครื่องมือ วัสดุ อุปกรณ์ เครื่องจักรต่าง ๆ และ (สาม) เทคโนโลยีผสมผสานกระบวนการเข้ากับผลผลิตทางวิทยาศาสตร์ อาทิ โปรแกรมคอมพิวเตอร์ ระบบอัลกอริทึม เป็นต้น²

ในอีกด้านหนึ่ง หากถือตามทัศนะของนักปรัชญาเช่น ไฮเดกเกอร์ (Heidegger: 1889-1976) คำว่า “เทคโนโลยี” (technology) จะถูกให้ความหมายในอีกแบบหนึ่งซึ่งแยกต่างหากจาก “แก่นสารของเทคโนโลยี” (the essence of technology) ด้วย มีนิยามเบื้องต้นสองชุดที่ใช้อธิบายเทคโนโลยี ชุดแรกคือนิยามในเชิงมานุษยวิทยา (anthropological) ชุดที่สองคือนิยามในเชิงเป็นสิ่งประดิษฐ์ (instrumental) เทคโนโลยีในเชิงมานุษยวิทยาหมายถึงกิจกรรมของมนุษย์ ส่วนเทคโนโลยีในเชิงเป็นสิ่งประดิษฐ์หมายถึงการเป็นเครื่องมือ นำไปสู่เป้าหมาย

การเป็นเครื่องมือนำไปสู่เป้าหมายหมายความว่า เทคโนโลยีสร้างผลกระทบในเชิงสาเหตุและผลลัพธ์ขึ้นมา ด้วยการเป็นวิถีมุ่งสู่ผลลัพธ์ตามที่มนุษย์ต้องการ เทคโนโลยีจึงเป็นเรื่องของการทำให้เกิดผล เพื่อให้ทุก ๆ การผลิตมีความเป็นไปได้ เกิดขึ้นจริง หรือเผยตัวมันออกมา (revealing) การเป็นเครื่องมือเชิงสาเหตุและผลลัพธ์จึงเป็นลักษณะพื้นฐานของเทคโนโลยี³ ซึ่งการเป็นเครื่องมือนี้ไม่จำเป็นต้องแสดงให้เห็นเป็นรูปร่างหรือเป็นวัตถุกายภาพเสมอไป ไฮเดกเกอร์ไม่ได้มองเทคโนโลยีเป็นเครื่องมือทำกินแบบชาวบ้าน แต่มองเทคโนโลยีเป็นเครื่องมือที่ทำให้เหตุและผลเกิดขึ้นจริงและสัมฤทธิ์ผลเป็นกิจกรรมที่บรรลุตามวัตถุประสงค์ของมนุษย์ อะไรก็ตามที่เข้าข่ายคำอธิบายนี้ สิ่งนั้นถือได้ว่าเป็นเทคโนโลยี ไม่ว่าจะเทคโนโลยี

² อานันท์ เกียรติสารพิภพ, “Disruptive Technology การดำรงชีวิตจะเปลี่ยนไป,” *เอกสารวิชาการอิเล็กทรอนิกส์ สำนักวิชาการ สำนักเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร*, 2562, <http://www.parliament.go.th/library>.

³ Martin Heidegger, *The Question Concerning Technology and Other Essays*, trans. William Lovitt. (New York: Harper & Row, Publishers, Inc., 1977), 12.

สมัยใหม่จะมีความซับซ้อนและจับต้องได้ยากขึ้นเพียงไร เทคโนโลยีเหล่านั้นก็สามารถสะท้อนให้เห็นการเป็นเครื่องมือเชิงเหตุผลได้อยู่เสมอ

นอกจากนี้ เทคโนโลยีในฐานะเป็นเครื่องมือนั้นไม่มีโทษในตัวเอง มันเป็นเพียงสื่อกลางที่มนุษย์นำมาใช้บรรลุเป้าหมาย แต่ในทุก ๆ การเผยออกมาจากความเป็นไปได้ที่เทคโนโลยีมุ่งไปสู่ มันมีความทำลายที่มนุษย์จะทำให้ตัวเองกลายเป็นเครื่องมือ (หรือวัตถุติดบรอป้อน) ของเทคโนโลยีไปเสียเอง กล่าวคือแทนที่เราจะวางกรอบและกำกับเทคโนโลยีให้เป็นเครื่องมือรองรับการ (standing-reserve/ enframing) เรากลับทำให้ตนเองเป็นผู้รับคำสั่งการโดยเทคโนโลยีนั้น เพราะมนุษย์ไม่เข้าใจแก่นสารของเทคโนโลยีที่เป็นเรื่องของการเผยออกมาหรือคลี่ให้เห็นบางสิ่งในฐานะที่สิ่งนั้นเป็นอย่างนั้น ซึ่งเป็นการทำให้สิ่งหนึ่งออกจากการถูกปิดบังตามหลักเหตุและผลจนกลายเป็นสิ่งที่มันเป็น เราไม่เข้าใจทิศทางการคลี่คลายความเป็นไปได้ของเทคโนโลยีจากสิ่งที่ไม่ปรากฏสู่สิ่งที่ปรากฏ เราจึงถูกรอบงำโดยเทคโนโลยีจากการสั่งการของตัวเอง มนุษย์ใช้เทคโนโลยีในแบบที่แยกไม่ออกระหว่างแก่นสารของเทคโนโลยีกับแก่นสารของมนุษย์ จึงทำให้แก่นสารของมนุษย์สูญหายหรือสูญเสียไป แก่นสารของเทคโนโลยีจึงเป็นอันตรายในขณะที่เทคโนโลยีไม่มีโทษ⁴ หากจะให้สรุปสั้น ๆ ตามที่ผู้เขียนเข้าใจก็คือ ไฮเดกเกอร์อาจกำลังบอกเราว่า แก่นสารของมนุษย์แตกต่างจากแก่นสารของเทคโนโลยี ปัญหาและอันตรายที่เกิดขึ้นจากการใช้เทคโนโลยีไม่ได้มาจากการใช้เทคโนโลยี แต่มาจากความไม่เข้าใจแก่นสารของเทคโนโลยี เมื่อมนุษย์ไม่เข้าใจวิถีการดำเนินไปของเทคโนโลยี จึงคิดว่าตนเองใช้เทคโนโลยีเพื่อมนุษย์ ทั้งที่ความจริงแล้วเราอาจกำลังใช้มนุษย์เพื่อเทคโนโลยีอยู่โดยไม่รู้ตัว ซึ่งบทความนี้จะแสดงให้เห็นข้อสมมติฐานตามนี้ด้วย

ต่อมา คำว่า “การรื้อทำลาย” (disruption) แปลได้หลายความหมาย คำ ๆ นี้อาจหมายถึง การทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างฉับพลัน การรื้อ การทำลาย การถอดถอน การกำจัด การลบล้าง การทำให้กระจัดกระจาย การทำให้ยุ่งเหยิง การรบกวน การรุกร้าทำให้เสียหาย การแยกสลาย การขัดขวาง หรือการทำให้เกิดความปั่นป่วนก็ได้⁵ ความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีตั้งแต่ครั้งปฏิวัติอุตสาหกรรมครั้งที่ 3 ในกลางศตวรรษที่ 20 ทำให้เทคโนโลยีด้านไอทีกลายเป็นพลังสำคัญที่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตของผู้คนตลอดจนสังคม แต่การเปลี่ยนแปลงนั้นยังมองไม่เห็นการรื้อทำลายโครงสร้างของสิ่งที่มีอยู่ก่อนในเชิงรูปธรรม ต่อเนื่องมาจนถึงยุคปฏิวัติอุตสาหกรรมครั้งที่ 4 การผสมผสานเทคโนโลยีเข้ากับวิทยาศาสตร์สาขาใหม่ ๆ ได้แก่ พันธุวิศวกรรมศาสตร์ ประสาทวิทยา วิทยาศาสตร์ชีวเคมี และคอมพิวเตอร์ควอนตัม ทำให้การ

⁴ Ibid., 26-27.

⁵ สุมาลี มหณรงค์ชัย, “โครงสร้างของชีวิตกับการถอดรื้อทางเทคโนโลยี: บทเรียนจากหนังสือ “Homo Deus.” ประชาไทออนไลน์ (21 กันยายน 2562), <https://prachatai.com/journal/2019/09/84441>.

เปลี่ยนแปลงมีลักษณะเป็นการรื้อทำลายโครงสร้างของสิ่งที่เคยมีอยู่ก่อนอย่างชัดเจนมากขึ้น การรื้อทำลายนี้เป็นเหมือนการซัดของคลื่นพายุลูกใหม่ที่มีกำลังแรงมากแต่คาดการณ์ทิศทางไม่ได้ มันทำให้สิ่งที่มีอยู่เดิมสูญเสียความหมายและความสำคัญ จำเป็นต้องปรับเปลี่ยนเพื่อดำรงอยู่ ไม่เช่นนั้นก็จะถูกคลื่นพายุซัดให้ล่มสลายหายไป

การเปลี่ยนตำแหน่งของคำมีความหมายเปลี่ยนไป คำว่า “การรื้อทำลายทางเทคโนโลยี” (technological disruption) มีความหมายไม่ตรงกับคำว่า “เทคโนโลยีแบบที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างพลิกผัน” (disruptive technology) เสียทีเดียว เทคโนโลยีแบบสร้างความเปลี่ยนแปลงอย่างพลิกผันเป็นผลผลิตของวิทยาศาสตร์ใหม่ หรือเป็นกระบวนการประยุกต์ใช้วิทยาศาสตร์ใหม่ที่สร้างความเปลี่ยนแปลงอย่างพลิกผันแก่ทุกสิ่งรวมทั้งเทคโนโลยีเอง อีกทั้งส่งผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนในระดับมูลรากด้วยอัตราเร่งที่ยากจะคาดเดา เช่นการเกิดขึ้นของเทคโนโลยีบนมือถือได้เปลี่ยนแปลงรูปแบบของการสื่อสารตลาด และการดำเนินชีวิตของมนุษย์จากแบบเดิมสู่แบบใหม่ที่ไม่เคยปรากฏ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงอย่างพลิกผันเช่นนี้ได้อธิบายและแทนที่สิ่งเก่าด้วยนวัตกรรมใหม่ที่ไม่เคยมีมาก่อน เทคโนโลยีใหม่อาจไม่ได้ทำลายสิ่งสร้างจากเทคโนโลยีเก่าโดยตรง แต่มันก็ทำให้เทคโนโลยีเก่ารวมทั้งสิ่งสร้างจากเทคโนโลยีเดิมที่ปรับเปลี่ยนตัวเองไม่ทันเกิดความปั่นป่วนจนอยู่ไม่ได้ ต้องสิ้นสุดสถานะและบทบาทของตัวเองลงในที่สุด เทคโนโลยีที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างพลิกผันและรื้อทำลายของเก่า⁶ ได้แก่ (หนึ่ง) อินเทอร์เน็ตบนมือถือ (รวมทั้งระบบธนาคารบนมือถือ – mobile internet and mobile banking) (สอง) ซอฟต์แวร์คิดวิเคราะห์ (automation of knowledge work) (สาม) อินเทอร์เน็ตด้านข้อมูลสื่อสารสารพัดประโยชน์ (internet of things) (สี่) หุ่นยนต์ทำภารกิจเฉพาะ ในทางการแพทย์ก็เช่นการผ่าตัด (advanced robotics) (ห้า) เทคโนโลยีเก็บข้อมูล (cloud technology) (หก) พาหนะไร้คนขับ (autonomous vehicles) (เจ็ด) เทคโนโลยีปรับปรุงพัฒนายีน (next-generation genomics) (แปด) เทคโนโลยีเก็บไฟฟ้าและพลังงาน (next-generation energy storage) (เก้า) เทคโนโลยีการพิมพ์สามมิติ (3D-printing technology) (สิบ) เทคโนโลยีการผลิตวัสดุใหม่ (advanced materials) (สิบเอ็ด) เทคโนโลยีขุดหาน้ำมันและก๊าซ (advanced oil and gas exploration and recovery) (สิบสอง) เทคโนโลยีผลิตไฟฟ้าจากแหล่งที่ไม่มีวันหมด (renewable electricity)

⁶ วราภรณ์ สามโกเศศ, “รู้จัก DISRUPTIVE TECHNOLOGIES” คอลัมน์อาหารสมอง กรุงเทพธุรกิจ (22 พฤศจิกายน 2559), <https://www.bangkokbiznews.com>blog>detail>; Margaret Rouse, “Disruptive Technology,” 20 December 2016, <https://whatis.techtarget.com/definition/ disruptive-technology>.

เทคโนโลยีที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างพลิกผันครอบคลุมเรื่องของ hardware, software, networks และ combined technologies เทคโนโลยีใหม่เหล่านี้ไม่ได้ส่งผลกระทบต่อที่การรื้อทำลายสิ่ง เรื่องราว ชีวิต และความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ หากยังทำให้เทคโนโลยีเก่าใช้การไม่ได้อีกด้วย การรื้อทำลายของเทคโนโลยีใหม่แตกต่างจากกิริยาของการทำลายแบบทั่วไป เพราะการรื้อทำลายของเทคโนโลยีไม่ได้ทำให้วัตถุเก่าพังเสียหายในเชิงรูปธรรมโดยตรง แต่เป็นการสร้างความปั่นป่วน รบกวน ขัดขวาง หรือถดถอย เรื่องราวสิ่งสร้างต่าง ๆ ของยุคก่อนตามความเป็นจริง (reality) ทางกายภาพที่ถูกค้นพบและยอมรับในปัจจุบัน การรื้อทำลายจึงเกิดขึ้นตั้งแต่ระดับนามธรรม มันอาจนำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงในระดับโครงสร้างหรือในระดับความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติกับมนุษย์และระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกัน ความเปลี่ยนแปลงนี้ส่งผลกระทบในเชิงลูกโซ่เป็นวงกว้าง เหมือนคลื่นของพายุที่พัดเข้ามาไม่ได้ทำลายแค่บ้านเรือนบางหลัง แต่รื้อกระจายสภาพแวดล้อมและทำให้ระบบนิเวศปั่นป่วนเพื่อสร้างทัศนวิสัยแบบใหม่ แทนที่แบบเดิม ยิ่งคลื่นลูกใหญ่เพียงใด ผลกระทบของมันก็ยิ่งขยายวงกว้างเพียงนั้น

คลื่นของพายุเทคโนโลยีใหม่เริ่มซัดแรงขึ้นตั้งแต่ปลายศตวรรษที่ 20 แต่ความเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัดว่าเป็นการรื้อทำลายเกิดขึ้นในศตวรรษที่ 21 เมื่อมันรื้อทำลายเรื่องราวสิ่งสร้างทั้งหมดที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ตามข้อเท็จจริงทางวิทยาศาสตร์ที่ค้นพบใหม่ เนื่องจากความเป็นจริงที่นักประสาทวิทยาค้นพบเป็นเรื่องของสมองและเครือข่ายเส้นใยประสาท ระบบชีวเคมี และสื่อกระแสไฟฟ้า ความรู้ด้านวิทยาศาสตร์กับความก้าวหน้าของเครื่องมือด้านเทคโนโลยีในปัจจุบันจึงพังทลายโครงสร้างของชีวิตมนุษย์ให้เป็นเพียงกลุ่มก้อนของระบบชีวเคมี ชีวิตของแต่ละคนถูกรื้อกระจายให้เป็นเพียงเศษเสี้ยวของชิ้นส่วนข้อมูล (biochips) ล่องลอยอยู่ในโลกกายภาพเมื่อ “ความเป็นจริง” ของยุคนี้ทำให้ชีวิตของมนุษย์แต่ละคนมีความหมายเป็นแค่ชุดข้อมูล แล้ว “เรื่องราว” ที่มนุษย์เขียนขึ้นจะยังมีความสำคัญใดเหลืออยู่ เนื่องจากเรื่องราวเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น มันจึงไม่เคยมีอยู่ในโลกของความเป็นจริง เมื่อความเป็นจริงเปลี่ยน เรื่องราวก็จำเป็นต้องเปลี่ยนตาม เทคโนโลยีอาจแค่ “รื้อกระจาย” โครงสร้างของชีวิตมนุษย์ แต่มันได้ “รื้อทำลาย” เรื่องราวทุกอย่างที่ผูกพันอยู่กับชีวิตเรา ซึ่งหนึ่งในเรื่องราวที่อยู่เคียงคู่กับสังคมมนุษย์มานานก็คือศาสนา

การรื้อทำลายของเทคโนโลยีใหม่ไม่ใช้การทำลายในความหมายทั่วไป การทำลายในความเข้าใจทั่วไปคือการทำให้พินาศย่อยยับ นัยของความเข้าใจเป็นไปในแง่ลบเพียงด้านเดียว ส่วนการรื้อทำลายแบบเทคโนโลยีนั้นมองได้ทั้งสองนัยคือเข้าใจได้ทั้งแง่ลบและแง่บวก หากมองในเชิงลบเทคโนโลยีทุกลักษณะโดยเฉพาะลักษณะผสมผสานที่พัฒนาขึ้นอย่างมากในศตวรรษที่ 21 เป็นเหมือนคลื่นที่พัดเข้ามาเพื่อทำลายสิ่งสร้างเรื่องราวของมนุษย์ยุคก่อน แต่หากมองในแง่บวก ทุกครั้งที่คลื่นลูกนี้รื้อทำลายสิ่งสร้างของเก่า มันก็จะนำสิ่งใหม่เข้ามาแทนที่ของเก่าที่ถูกทำลายลงไปด้วยเสมอ การเกิดขึ้นของหุ่นยนต์ปัญญาประดิษฐ์เชิงการค้าทำให้คนจำนวนมากที่ปรับตัวไม่ทันตงาน แต่ก็มีคนอีกจำนวนไม่น้อยได้รับโอกาสสร้างธุรกิจใหม่ที่ไม่เคยมีในยุค

ก่อน ในทำนองเดียวกัน หากเทคโนโลยีสามารถรื้อทำลายความหมายแบบเก่าของศาสนาได้ มันก็จะนำความหมายแบบใหม่มาให้แก่ศาสนาด้วย ซึ่งบทความนี้จะลองวิเคราะห์ความหมายใหม่ที่เทคโนโลยีใหม่นำมาแทนที่ความหมายเดิม ส่วนความหมายแบบใหม่อันมาพร้อมกับเทคโนโลยีใหม่นั้นจะเป็นที่ยอมรับได้หรือไม่ นั่น เป็นอีกประเด็นหนึ่งที่อยู่นอกเหนือขอบเขตเนื้อหาของบทความเรื่องนี้

(2)

ศาสนาเป็นคำหนึ่งที่มนุษย์นำมาใช้อย่างกำกวมและสับสนที่สุด มันมีหลายหลากนิยามตามทฤษฎีของศาสตร์ต่าง ๆ แต่คนส่วนใหญ่ยอมรับว่าศาสนาเป็นชุดของความเชื่อ ค่านิยม บรรทัดฐาน ตลอดจนทัศนคติที่เกี่ยวข้องกับสิ่งเหนือธรรมชาติ คำสำคัญที่มักนำมาเชื่อมโยงกับเรื่องของศาสนาได้แก่ ความเป็นจริงสูงสุด (เช่นอาดัม) อำนาจเหนือธรรมชาติ (เช่นพระเจ้า เทพเจ้า สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ฯลฯ) คุณค่าทางศีลธรรม และศรัทธา

โดยรากศัพท์ของคำว่า “ศาสนา” ในภาษาไทยมาจากภาษาสันสกฤต หมายถึงคำสั่งสอน ซึ่งอาจเป็นข้อบัญญัติจากอำนาจภายนอกที่มองไม่เห็นเกี่ยวกับการดำเนินชีวิต จุดหมายสุดท้าย หรือหลักการอยู่ร่วมกับผู้อื่น นอกจากนี้ศาสนายังอาจหมายถึงการปกครองจิตใจโดยอาศัยหลักคุณธรรมภายใน และยังหมายถึงความเป็นระเบียบเรียบร้อยก็ได้ ส่วนคำนี้ในภาษาอังกฤษยังมีความหมายหลากหลายและกว้างขวาง สันนิษฐานกันว่ารากศัพท์ของคำว่า “religion” หรือ “religio” ในภาษาละตินนั้น มาจากคำในภาษาละตินสองคำ คือคำว่า “relegere” แปลว่าการปฏิบัติต่อหรือการเกี่ยวข้องอย่างระมัดระวัง และคำว่า “religare” แปลว่าผูกพันกับพระเจ้า ศาสนาเป็นคำคลุมเครือและไม่มี ความหมายเฉพาะ มันเป็นเหมือนคำแสดงกลุ่มความเชื่อที่มีลักษณะร่วมอย่างกว้าง ๆ บางประการเหมือนกัน (family resemblance) ถ้าหากจะนิยามให้ละเอียดก็ต้องระบุว่าเป็นนิยามจากแง่มุมหรือจุดยืนใด ซึ่งที่ผ่านมามีผู้จัดคำนิยามของศาสนาตามแง่มุมต่าง ๆ ไว้มากถึง 48 นิยาม⁷ นักปรัชญาศาสนาเช่น John Hick จึงกล่าวว่า การนิยามศาสนาในอดีตกระทำโดยผ่านการกำหนดเงื่อนไข (stipulative) ความหมายของศาสนาจึงเปลี่ยนไปตามบริบท เช่นมองจากแง่มุมของนักสังคมวิทยาหรือมองจากแง่มุมของนักการศาสนา เป็นต้น เพื่อจะเข้าใจคำ ๆ นี้เราจึงควรมองศาสนาตามความเป็นจริง โดยไม่ถือเอาความหมายจากแง่มุมใดว่าถูกต้องกว่าความหมายจากแง่มุมอื่น แต่ให้มองศาสนาผ่านการจัดกลุ่มความเชื่อมโยงใกล้เคียงกัน

⁷ อ้าง James Leuba ใน Arvind Sharma. *The Philosophy of Religion: A Buddhist Perspective*. (Delhi: Oxford University Press, 1995), 6-7.

ซึ่งความหมายของคำว่า “religion” ในภาษาอังกฤษอาจเข้าได้กับข้อใดข้อหนึ่ง (หรือหลายข้อ) ตามข้างล่างนี้⁸

1. ความหมายด้านพุทธิปัญญา (intellectual emphasis): ศาสนาหมายถึงความสามารถหรืออำนาจจิตในการเข้าถึงสิ่งหรืออำนาจสูงสุดเช่นพระเจ้าภายใต้เครื่องหุ้มห่อต่างกัน
2. ความหมายด้านศีลธรรม (moral emphasis): ศาสนาหมายถึงการยอมรับหน้าที่ที่พึงปวงตามเทวโองการ
3. ความหมายด้านอารมณ์ความรู้สึก (emotional emphasis): ศาสนาหมายถึงความรู้สึกพิ้งพิ้งอำนาจสูงสุด
4. ความหมายด้านการบูชา (emphasis on worship): ศาสนาคือการเคารพบูชาอำนาจที่สูงส่งกว่ามนุษย์เพื่อเป้าหมายบางประการ
5. ความหมายด้านผลประโยชน์ส่วนตัว (emphasis on self-advantage): ศาสนาคือการใช้อำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์เพื่อบรรลุความต้องการของมนุษย์
6. ความหมายด้านสังคม (social emphasis): ศาสนาหมายถึงความรู้สึกถึงคุณค่าสูงสุดในทางสังคม
7. ความหมายด้านการดำรงอยู่ (individual emphasis): ศาสนาหมายถึงความรู้สึก การกระทำ และประสบการณ์แห่งการดำรงอยู่ของปัจเจกบุคคลในการเชื่อมโยงตัวตนของเขาเข้ากับอำนาจบางอย่าง
8. ความหมายด้านอุดมคติสูงสุด (emphasis on the supreme ideal): ศาสนาคือการเข้าถึงภาวะที่ดีที่สุดหรือเป็นอุดมคติสูงสุดเท่าที่คน ๆ หนึ่งจะคาดคะเนไปถึง ความหมายของศาสนาในข้อนี้อาจใกล้เคียงกับเป้าหมายของครัทธาที่ Paul Tillich ซึ่งเป็นนักปรัชญาศาสนาร่วมสมัยคนสำคัญ เรียกว่า “the ultimate concern”

⁸ สุชีพ ปุญญานุภาพ. *ประวัติศาสตร์ศาสนา*. (กรุงเทพฯ: รวมสาสน์, 2538), 3-10.

9. ความหมายด้านการครอบคลุมสรรพสิ่ง (emphasis on what includes all the others): ศาสนา คือความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับอำนาจที่มนุษย์ผูกพันและมีความรับผิดชอบต่อบอำนาจนั้นในทุกเรื่องของชีวิต

ซูซีฟ ปุณฺณานุกาภาพ ได้สรุปความหมายของศาสนาตามที่ท่านเข้าใจดังนี้ ศาสนาคือคำสั่งสอนอันเป็นที่พึงที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจ อีกทั้งเป็นที่รวมแห่งความเคารพนับถือสูงสุดของมนุษย์ โดยศาสนาในความเข้าใจของยุคก่อนจะมีองค์ประกอบสำคัญได้แก่ (หนึ่ง) ศาสดาหรือผู้ก่อตั้งศาสนา (สอง) หลักคำสอนหรือคัมภีร์ทางศาสนา (สาม) นักบวชซึ่งเป็นผู้สืบต่อหรือตัวแทนอย่างเป็นทางการของศาสนา (สี่) ศาสนสถานหรือที่ตั้งของศาสนา (ห้า) เครื่องหมายหรือสิ่งแทนอันเป็นที่เคารพของศาสนา เช่น ธรรมจักร ไม้กางเขน และ (หก) พิธีกรรมทางศาสนา บางศาสนาอาจมีองค์ประกอบเหล่านี้ไม่ครบถ้วน แต่สาระสำคัญที่ทำให้คำสั่งสอนนั้นได้รับการยอมรับว่าเป็นศาสนา คือมีหลักคำสอนแน่นอนและมีศาสนิกที่เชื่อมั่นศรัทธาในคำสอนนั้นอย่างแนบแน่นต่อเนื่อง ปัจจัยที่ผูกโยงอยู่กับการนับถือศาสนาใดศาสนาหนึ่งก็คือ อำนาจที่มองไม่เห็นและยังไม่สามารถอธิบายให้เป็นวิทยาศาสตร์ ศรัทธา จุดหมายสูงสุดของชีวิตมนุษย์ ตลอดจนจุดความเชื่อและข้อปฏิบัติเพื่อบรรลุจุดหมายสูงสุดที่ส่งผ่านกันในกลุ่มคนนั้น ๆ⁹

(3)

ตั้งแต่ก่อนที่เทคโนโลยีใหม่จะรื้อทำลาย (disrupt) สิ่งสร้างยุคก่อนของมนุษย์ การค้นพบด้านวิทยาศาสตร์ตั้งแต่ศตวรรษที่ 18 ทำให้นักคิดเริ่มตีความศาสนาแบบธรรมชาตินิยม โดยมองว่าศาสนาคืออะไรและมีประโยชน์อย่างไรในโลกของสสารวัตถุ ศาสนาได้รับการอธิบายอยู่ในสองแง่มุม คือแง่มุมของการทำหน้าที่ (functional/ pragmatic aspect) กับแง่มุมของเนื้อหาที่มีอยู่จริง (substantive/ ontological aspect) ศาสนาในแง่มุมของการทำหน้าที่ได้รับการอธิบายว่า เป็นสิ่งที่เชื่อมโยงเจตจำนงที่รู้ตัวและแรงขับที่ไม่รู้ตัวของมนุษย์เข้าไว้ด้วยกันเป็นหมู่คณะ ศาสนามีประโยชน์ในแง่ที่เป็นคู่มือสำหรับการแสวงหาความหมายของชีวิตซึ่งมนุษย์อาจมีจุดสนใจร่วมกันที่พระเจ้า ชาติ หรือสถาบัน ความเชื่อและข้อปฏิบัติร่วมกันของหมู่คณะที่มีจุดสนใจร่วมกันนั้นแสดงถึงความเป็นศาสนาของพวกเขา ส่วนศาสนาในแง่มุมของการเป็นเนื้อหาที่มีอยู่จริงได้รับการนิยามว่า อะไรก็ตามที่จัดว่าเป็นศาสนาจะต้องมีเนื้อหาอันเชื่อมโยงอยู่กับความเป็นจริงบางอย่างซึ่งความเป็นจริงนั้นมักเป็นสิ่งเหนือธรรมชาติ หรือเป็นเรื่องเกี่ยวกับจิต วิญญาณ หรือสิ่งที่ไม่อาจรับรู้ได้ด้วย

⁹ Marcus Weeks. *Religion in Minutes*. (London: Quercus, 2017), 6-7.

ประสาทสัมผัส ยกตัวอย่างคนที่เชื่อในพระเจ้าหรือดวงวิญญาณบริสุทธิ์ หากเขาได้ดำเนินตามข้อปฏิบัติบางประการเพื่อมุ่งสู่สิ่งที่เขาเชื่อ และมีการอุทิศตนตามความเชื่อ นั้นคือศาสนาของคน ๆ นั้นตามความหมายแบบหลัง¹⁰

ปรัชญาและวิทยาศาสตร์ประสบความสำเร็จในการวิเคราะห์ความเป็นจริงทางธรรมชาติให้เป็นกองเป็นส่วนย่อยลงไปเรื่อย ๆ โดยมีหลักฐานเชิงประจักษ์จากการทดลองหรือเหตุผลสนับสนุนข้ออ้างข้อสรุปเด่นชัดเมื่อหลักฐานเชิงประจักษ์รวมทั้งเหตุผลมีความสำคัญมากขึ้น ศาสนาก็ถูกแยกออกจากปรัชญาและเทววิทยา ในขณะที่ปรัชญา (ด้านศาสนา) เน้นวิธีการตรวจสอบเนื้อหาศาสนาด้วยเหตุผล มุ่งแสวงหาความจริงเกี่ยวกับโลกและตัวตนอย่างเป็นระบบด้วยเครื่องมือที่มนุษย์เข้าใจได้ ส่วนเทววิทยาก็เป็นเรื่องของการใช้เหตุผลพิสูจน์การมีอยู่ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ศรัทธา และความรู้แบบวิรูณ์ (revelation) ยิ่งความหมายและขอบเขตของการศึกษาวิชาด้านปรัชญาศาสนาและเทววิทยาชัดเจนขึ้นเพียงใด ความหมายและขอบเขตของศาสนศึกษาก็ยิ่งคลุมเครือมากขึ้นเพียงนั้น

ศาสนามักถูกมองในเชิงลบโดยกลุ่มหัวก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ที่ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดและทฤษฎีวิวัฒนาการ นักจิตวิทยา นักสังคมนิยมเชิงวัตถุ และนักสังคมวิทยา เป็นต้น โดยนักวิทยาศาสตร์ที่เชื่อตามทฤษฎีวิวัฒนาการจะให้ความสำคัญกับการสังเกต (observation) และทดลอง (experiment) มากกว่าการอนุมาน (inference) จากข้ออ้างคือสิ่งที่มองเห็นไปสู่ข้อสรุปคือสิ่งที่มองไม่เห็น คำสอนของศาสนาโดยเฉพาะกลุ่มเทวนิยมในยุควิทยาศาสตร์กายภาพขัดแย้งกับการค้นพบทางวิทยาศาสตร์หลายประการ อาทิ ในขณะที่นักวิทยาศาสตร์จำนวนมากสนับสนุนสมมติฐานที่ว่ามนุษย์วิวัฒน์มาจากสัตว์ชั้นต่ำกว่าเช่นลิงเป็นต้น กลุ่มชาวคริสต์จำนวนไม่น้อยกลับเชื่อว่ามนุษย์คือสิ่งสร้างชั้นสูง มีความใกล้เคียงกับฉายาลักษณะของพระเจ้าในจุดเริ่มต้นแต่ต่อมาค่อย ๆ ตกต่ำลงเพราะใช้เสรีภาพไปในทางผิด¹¹ เนื่องจากศาสนามักใช้วิธีการอ้างเหตุผลแบบไม่มีหลักฐานเชิงประจักษ์รองรับ ศรัทธาจึงถูกมองว่าเป็นเรื่องของจินตนาการแบบเพ้อฝัน (fantasy) ส่วนศาสนาก็ถูกตัดสินว่าเป็นความเข้าใจโลกของมนุษย์ในยุคก่อนวิทยาศาสตร์

นักจิตวิเคราะห์เช่นฟรอยด์ (Sigmund Freud : 1856-1939) มองศาสนาว่าเป็นความเชื่อที่ถูกสร้างขึ้นให้เป็นเครื่องปกป้องทางจิตต่อภัยคุกคามทางธรรมชาติ มันเป็นภาพมายาที่มนุษย์ได้แปรพลังของธรรมชาติที่คุกคาม ทำลาย และควบคุมไม่ได้ ให้เป็นอำนาจลึกลับแบบมนุษย์ที่อยู่เหนือธรรมชาติ ซึ่งหนึ่งในความรุนแรงทางธรรมชาติก็คือสัญชาตญาณดิบของเด็กรุ่นวัย 3-6 ปีที่ยังไม่รู้จักรื่องของศีลธรรม ฟรอยด์เชื่อว่าใน

¹⁰ Kevin Schilbrack, "What Isn't Religion?" *The Journal of Religion* 93, 3 (2013): 291-318, 294.

¹¹ อ้างทัศนะแบบ The Augustinian Theodicy ใน John H. Hick. *Philosophy of Religion*. Fourth Edition. (New Jersey: Prentice-Hall International, Inc., 1990), 42.

วัยนี้เด็กชายจะมีความต้องการครอบครองมารดาและพิชิตบิดาของตนเอง เมื่อทำไม่สำเร็จ ความรู้สึกผิดจะถูกกดทับไว้และถูกแปรรูปให้กลายเป็นศาสนาของพระบิดาที่เมตตาบุตร ส่วนในกรณีของเด็กหญิงจะเกิดความรู้สึกอิจฉาอวยวะเพศและพลังกำลังของผู้ชาย ซึ่งก็เป็นความรู้สึกผิดในอีกลักษณะหนึ่งที่เกิดจากกำลังขับแห่งสัญชาตญาณเช่นกัน แต่เพราะสังคมที่ฟรอยด์ดำเนินชีวิตเป็นสังคมที่ผู้ชายเป็นใหญ่ ด้วยเหตุนี้ศาสนาจึงถูกเชื่อว่าเป็นสิ่งสร้างของมนุษย์ (ซึ่งโดยมากเป็นผู้ชาย) ที่แสดงให้เห็นถึงการหวนคืนสู่สภาวะของการสะกดกลับความรู้สึกผิดในใจของตนเอง (a return to the repressed) ในขณะที่ศรัทธาก็เป็นเพียงรูปแบบหนึ่งของไม้ค้ำยันในทางจิตวิทยา (a kind of psychological clutch)¹²

ต่อมาคือทัศนะของนักสังคมนิยมเชิงวัตถุนิยม (Karl Marx :1818 – 1883) ที่มองว่าศาสนาเป็นเสียงถอดถอนใจของจิตที่ถูกทำให้ไร้ซึ่งเสรีภาพ เมื่อกรรมาชน (ผู้ใช้แรงงาน) มองคุณค่าแรงงานที่ตนใส่เข้าไปในกระบวนการผลิตเท่ากับวัตถุที่ตนผลิตแต่ไม่สามารถครอบครอง ความแปลกแยกในการมีอยู่ของพวกเขา นำไปสู่ความทุกข์ที่หาทางออกไม่ได้ และนำไปสู่การดิ้นรนต่อสู้ระหว่างชนชั้นที่เอาชนะได้ยาก ศาสนาจึงเป็นเหมือนยาฝิ่นที่ทั้งชนชั้นสูงและชนชั้นแรงงานชื่นชอบ เพราะมันช่วยมอมเมาพวกเขาให้ฝันถึงชีวิตหรือโลกใหม่ในบางครั้งบางครา โดยเฉพาะทำให้ชนชั้นแรงงานเฉื่อยชาไม่กระตือรือร้นแต่ มันไม่ได้ช่วยนำคนไปสู่เสรีภาพหรือสันติภาพอย่างแท้จริง¹³

ต่อมาคือนักสังคมวิทยา (หรือนักสังคมศาสตร์ในความหมายกว้างขึ้น) เช่น Emile Durkheim ที่มักมองศาสนาในแง่มุมมองของการทำหน้าที่มากกว่าเป็นเนื้อหาคำสอนของบางสิ่งที่มีอยู่จริง ศาสนาถูกมองว่าเป็นสถาบันทางสังคมที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อบรรลุนิเวศทางสังคมบางประการ โดยมีเป้าหมายไม่แตกต่างจากสถาบันการศึกษา สถาบันครอบครัว หรือสถาบันทางวัฒนธรรมอื่น ๆ สถาบันทางศาสนา มีประโยชน์ในแง่เป็นหน่วยงานสร้างหลักประกันทางด้านจิตใจ ช่วยเสริมสร้างพลังด้านอารมณ์ ความรู้สึก ตลอดจนความรู้คิด เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวบรรเทาความกลัว ทำให้กล้าหาญ ก่อให้เกิดความรู้สึกผูกพันและมีส่วนร่วมในชุมชน ตลอดจนทำให้ปัจเจกบุคคลสามารถเชื่อมโยงอัตลักษณ์ของตนเองเข้ากับผู้อื่นได้ Schilbrack ได้สรุปประโยชน์จากการทำหน้าที่ของศาสนาในสี่ด้าน คือด้านร่างกาย ด้านความสัมพันธ์ทางสังคม ด้านธรรมาปฏิบัติ และด้านการมีอยู่ (ตัวตน) ของบุคคล¹⁴

¹² อ้าง Freud ใน John H. Hick, *Philosophy of Religion*, 34.

¹³ Austin Cline, "Religion as Opium of the People," *เอกสารอิเล็กทรอนิกส์*, 2017, <https://www.learnreligions.com/religion-as-opium-of-the-people-250555>.

¹⁴ Kevin Schilbrack, "What Isn't Religion?," 299.

จากทัศนคติและความเห็นของนักคิดผู้มีชื่อเสียงจากศาสตร์ต่าง ๆ ข้างต้นนั้น ทำให้ทราบว่าความหมายและบทบาทของศาสนาถูกโจมตีให้สั่นคลอนตั้งแต่การเกิดขึ้นของวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ อาจกล่าวได้ว่าศาสนาถูกลดความสำคัญลงมาเรื่อย ๆ เพราะขาดความชัดเจนตั้งแต่แยกออกจากปรัชญาและเทววิทยา อย่างไรก็ตาม แม้ศาสนาและอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ถูกท้าทายจากความก้าวหน้าด้านวิชาการสมัยใหม่อย่างหนักตลอดมา แต่ศาสนาก็ยังสามารถตั้งมั่นดำรงอยู่ได้เพราะศรัทธาและคุณค่าทางศีลธรรมที่ศาสนาได้สร้างคุณูปการไว้ให้แก่สังคม ในแง่หนึ่งอาจดูเหมือนวิทยาศาสตร์โจมตีศาสนา ทว่าบ่อยครั้งที่วิทยาศาสตร์นั่นเองต้องอาศัยกำลังของศาสนาในการสร้างเรื่องราวแห่งคุณค่าให้แก่ชีวิตของนักวิทยาศาสตร์เอง เพราะลำพังอะตอม ยีน หรือนิวเคลียสในเซลล์ย่อมไม่สามารถตัดสินใจหรือยืนยันคุณค่าทางจริยธรรมใด ๆ ได้ ในทำนองเดียวกัน ศาสนาก็ต้องการพลังของวิทยาศาสตร์ในการสร้างความชอบธรรมให้แก่ความเชื่อของหมู่คณะ เพราะสิ่งศักดิ์สิทธิ์จะมีอำนาจมากขึ้นถ้าพิสูจน์ได้ว่ามีอยู่จริงในเชิงวิทยาศาสตร์ วิทยาศาสตร์กับศาสนาจึงเหมือนทะเลาะกันอยู่ในภายนอก แต่ภายในทั้งคู่กลับเกี่ยวกลุสลับสนุนกันอยู่โดยอาจไม่รู้ตัว นักวิทยาศาสตร์ไม่แต่ต้องศรัทธา ประสบการณ์ และความรู้สึกส่วนตัวของศาสนิกหมู่ใด แม้จะไม่เห็นด้วยกับความเชื่อของศาสนิกหมู่นั้นก็ตาม นักการศาสนาก็ไม่สามารถโจมตีการค้นพบใหม่ทางวิทยาศาสตร์ เพราะการค้นพบนั้นมีหลักฐานเชิงประจักษ์รับรอง แต่จะพยายามตีความความเชื่อทางศาสนาแบบเก่าให้เข้าได้กับหลักฐานเชิงประจักษ์ใหม่นั้น

(4)

ศาสนาสำคัญของโลกโดยเฉพาะกลุ่มเทวนิยมเกิดขึ้นในยุคเกษตรกรรม แต่ถูกโจมตีอย่างหนักหน่วงตั้งแต่ยุคอุตสาหกรรมจากนักวิทยาศาสตร์ นักจิตวิทยา นักปรัชญา นักสังคมศาสตร์ อำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ถูกท้าทายมานานนับศตวรรษ นักจิตวิทยาเช่นฟรอยด์ (Freud) ชี้ว่าศาสนาเป็น *ไม่คำความรู้สึกผิดบาป* ในใจของมนุษย์ นักเคลื่อนไหวสังคมนิยมเช่นมาร์กซ์ (Marx) ระบุว่าศาสนาเป็น *ยาฝิ่น* ที่กรรมาชนถูกมอมเมาให้ลืมความทุกข์ลำเค็ญของชนชั้น นักปรัชญาเช่นนิตเช่ (Nietzsche: 1844-1900) ประกาศว่า *พระเจ้าตายแล้ว* และนักสังคมวิทยาอีกจำนวนมากก็บอกว่าศาสนา (และพระเจ้า) ถูกสร้างขึ้นเพื่อบรรลุประโยชน์บางประการในทางสังคมเท่านั้น เหล่านี้เป็นต้น ในแง่นี้จึงพอกล่าวได้ว่า ศาสนาถูกรื้อทำลายความหมายและคุณค่าโดยความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ตั้งแต่ก่อนศตวรรษที่ 21 นานแล้ว

อย่างไรก็ดี การทำลายความหมายและคุณค่าของศาสนาในยุคก่อนยังไม่สามารถทำให้“เนื้อหา” ของศาสนาเปลี่ยนทิศทางได้ ที่ผ่านมามีสถาบันทางศาสนาจะถูกโจมตีอย่างหนักแต่ก็ยังไม่สูญเสียอำนาจของตัวเอง

ส่วนหนึ่งเป็นเพราะยังเหลือพื้นที่แห่งศรัทธาของปัจเจกบุคคลอยู่มากในขอบเขตของศาสนา ตราบเท่าที่ความเป็นจริงทางวิทยาศาสตร์ยังไม่สามารถหาคำตอบสุดท้ายให้แก่ความเป็นไปของจักรวาล โลก มวลมนุษย์ สรรพสัตว์ และสรรพสิ่ง ตราบที่มนุษย์ยังเชื่อว่าตนเองมีดวงวิญญาณบริสุทธิ์ (soul) ซึ่งสามารถสื่อสารและเชื่อมโยงกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มองไม่เห็นด้วยศรัทธา และตราบที่การเชื่อมโยงกับสิ่งสูงสุดนั้นนำมนุษย์ไปสู่วิถีทางแห่งศีลธรรมโดยมีเป้าหมายสุดท้ายที่ความสุขนิรันดร (ในกรณีของพุทธศาสนาคือความหลุดพ้นถาวร) ตราบนั้นศาสนาก็ยังสามารถเป็นปรากฏการณ์ (รวมทั้งสถาบัน) ทางวัฒนธรรมที่แตกต่างจากทั้งปรัชญา เทววิทยา รวมทั้งศาสตร์ทางโลกอื่น ๆ เช่นสุนทรียศาสตร์ และสามารถรักษาอัตลักษณ์ของความเป็นศาสนาที่สร้างคุณูปการหลายด้านให้แก่สังคม

แม้ศาสนาจะเกี่ยวข้องกับสิ่งเหนือธรรมชาติในทำนองเดียวกับเทววิทยา แต่มันกลับสนับสนุนการหลอมรวมพฤติกรรมทางจิตวิญญาณเข้ากับสิ่งสร้างทางวัฒนธรรมภายใต้แนวคิดหนึ่ง ๆ ศาสนาไม่ใช่เทววิทยาเพราะความสำคัญของศาสนาอยู่ที่มนุษย์เป็นผู้ตัดสินคุณค่าของการกระทำ ไม่ได้อยู่ที่เสียงอันดังมาจากโลกอื่น ศาสนาไม่ใช่เทววิทยาเพราะเกี่ยวข้องกับความเป็นจริงที่ถูกให้ (given reality) ในโลกนี้ ไม่ใช่การเปิดรับความเป็นจริงใหม่จากโลกอื่น ศาสนาเป็นส่วนหนึ่งของเรื่องราวทางวัฒนธรรม แต่เทววิทยาเป็นเรื่องของความเป็นจริงที่อยู่นอกเหนือวัฒนธรรม¹⁵ ในแง่นี้ศาสนาจึงมีความโน้มเอียงไปในทางปรัชญามากกว่าเทววิทยา แม้กระนั้นศาสนาก็ไม่ใช่ปรัชญา เพราะปรัชญาศึกษาแนวคิดด้วยโลกและตัวตนในเชิงสากลโดยไม่อ้างถึงสิ่งเหนือธรรมชาติ แต่ในศาสนามีเรื่องของสิ่งเหนือธรรมชาติที่ไม่สามารถอธิบายด้วยเหตุผล

ในสังคมเสรีนิยมทั่วไป มนุษย์ให้คุณค่าแก่เสรีภาพของปัจเจกบุคคลในการนับถือศาสนา ศาสนาคือบางสิ่งที่ทำให้ความหมายและทิศทางแก่ชีวิต มันกำหนดเจตจำนงและความโน้มเอียงของบุคคล เป็นชุดของความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งที่มีอยู่จริงเหนือธรรมชาติรวมทั้งข้อปฏิบัติที่นำไปสู่การใช้ชีวิตที่ถูกต้อง (ตามความเชื่อของศาสนานั้น ๆ) ศาสนาวางมาตรฐาน บรรทัดฐาน และระเบียบที่เหนี่ยวนำผู้คนไปสู่คุณค่าบางอย่าง ปัญหาที่ศาสนาสนใจเป็นเรื่องเกี่ยวกับคุณค่าสูงสุด อุดมคติ หรือเป้าหมายสุดท้ายของชีวิต บทบาทและหน้าที่ของศาสนาจึงแตกต่างจากบทบาทและหน้าที่ของปรัชญา อีกทั้งสามารถมองศาสนาตามความหมายกว้าง ๆ นี้ได้จากทั้งสองแง่มุมคือ ในแง่มุมของการทำหน้าที่ ศาสนามีประโยชน์ตรงที่ให้มาตรฐานการดำเนินชีวิตที่ดี ในแง่มุมของเนื้อหาการสอนว่าด้วยสิ่งที่มีอยู่จริง ศาสนาก็สัมพันธ์กับความเป็นจริงที่ไม่อาจรับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัส ทำให้มาตรฐานการดำเนินชีวิตที่ศาสนาเสนอให้แก่สังคมนั้นแตกต่างจากมาตรฐานทางศีลธรรมของสถาบันทางโลกอื่น มีสถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษา เป็นต้น

¹⁵ Robert P. Scharlemann, "Can Religion Be Understood Philosophically?" *International Journal for Philosophy of Religion*. 38, 1/3 (1995): 93-101, 96.

นักคิดด้านปรัชญาศาสนาจำนวนมากพยายามจะตอบโจทย์ว่าอะไรเรียกได้ว่าเป็นศาสนา และอะไรที่ไม่เป็นศาสนา คำตอบที่ได้ก็คืออะไรก็ตามที่เรียกว่าเป็นศาสนาได้นั้น จะต้องมีความมุ่งมั่นของการทำหน้าที่ในฐานะเป็นสถาบันทางวัฒนธรรมที่ประกอบอยู่ด้วยความเชื่อ ศรัทธา และข้อปฏิบัติของกลุ่มคน และจะต้องมีเนื้อหาบางอย่างที่ต่างจากคำสอนของสถาบันทางวัฒนธรรมอื่น ซึ่งเนื้อหาที่เป็นเอกลักษณ์ของศาสนาก็คือคำสอนที่เชื่อมโยงอยู่กับความเป็นจริงเหนือประจักษ์ (superempirical) ความเป็นจริงเหนือประจักษ์อาจไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่เองเหนือธรรมชาติ แต่เป็นบางสิ่งที่ไม่สามารถประจักษ์ได้ด้วยประสาทสัมผัสทั่วไป อาจเป็นอุดมคติสูงสุดทางรอดสุดท้าย โมกษะ นิพพาน โลกหน้า พระเจ้า หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์บางอย่าง เป็นต้น¹⁶ แม้จะพยายามค้นหาความหมายที่สร้างอัตลักษณ์ให้แก่ศาสนา ทำให้ศาสนาแตกต่างจากเทววิทยาและปรัชญา แต่นั่นอาจไม่เพียงพอที่จะเป็นความหมายของศาสนาในศตวรรษที่ 21 หรือความหมายของศาสนาที่ยอมรับโดยทั่วไปในยุคก่อนจนถึงตอนนี้ อาจไม่สามารถใช้ได้ในยุคต่อไป

(5)

เมื่อมนุษย์มีความรู้ด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเพิ่มขึ้น นำไปสู่การค้นพบ “ความเป็นจริง” เกี่ยวกับสมองและเทหวัตถุมากขึ้นเรื่อย ๆ นักวิทยาศาสตร์ในยุคนี้ก็ยังค้นไม่พบความเป็นจริงสุดท้ายของจักรวาล โลก สัตว์ และสิ่งต่าง ๆ แต่สิ่งที่พวกเขาค้นพบก็ดูเหมือนเพียงพอที่จะทำให้การฟังฟังสิ่งศักดิ์สิทธิ์กลายเป็นเรื่องเกินจำเป็น ตั้งแต่ปลายศตวรรษที่ 20 ความก้าวหน้าด้านประสาทวิทยาทำให้มนุษย์สามารถจำลองความสามารถทางสมองของมนุษย์มาสร้างหุ่นยนต์ปัญญาประดิษฐ์เพื่อสนองความต้องการด้านธุรกิจแขนงต่าง ๆ เทคโนโลยีปรับปรุงยีนสามารถต่อสู้โรคและยืดอายุขัยของมนุษย์ ระบบคำนวณและประมวลผลข้อมูล (อัลกอริทึม – algorithm) ในผลิตภัณฑ์นวัตกรรมต่าง ๆ สามารถตอบโต้ทางด้านสุขภาพ เป็นคลังข้อมูล หรือแม้แต่สร้างแหล่งพลังงานใหม่ให้แก่มนุษย์ ฯลฯ ส่วนเทคโนโลยีสามมิติก็สามารถเชื่อมการรับรู้ของคนเข้ากับระบบประมวลผลข้อมูลในสมองเพื่อสร้างโลกเสมือนจริงหรือความเป็นจริงเสมือนขึ้นมาเพื่อเป็นพื้นที่แห่งความบันเทิงใจสำหรับมนุษย์ เมื่อเทคโนโลยีสามารถสนองตอบความต้องการทางด้านร่างกายและจิตใจของมนุษย์ได้ถึงขนาดนี้ แล้วเราจะยังต้องการศาสนาและพระเจ้าต่อไปอีกหรือไม่และเพื่อการใด

วิทยาศาสตร์สมัยใหม่อาจไม่โจมตีความเป็นจริงเหนือประจักษ์ของศาสนา หรือไม่ตะตองศรัทธาของศาสนิกชน เพราะวิทยาศาสตร์ไม่สามารถพิสูจน์การมีอยู่ของความเป็นจริงภายนอก และไม่สามารถพิสูจน์การ

¹⁶ Robert P. Scharlemann, “Can Religion Be Understood Philosophically?” *International Journal for Philosophy of Religion*, 38, 1/3 (1995): 93-101, 313.

มีอยู่ของดวงวิญญาณข้างในมนุษย์ ในสมองและร่างกายประกอบไปด้วยเครือข่ายเส้นใยประสาท สารเหลวชีวเคมี สื่อนำแม่เหล็กไฟฟ้า และช่องทางรับสัมผัสต่าง ๆ แต่ในบรรดาสิ่งที่กล่าวมานี้ไม่มีสิ่งใดเลยที่มีลักษณะเหมือนดวงวิญญาณซึ่งคงสภาพบริสุทธิ์แน่นอนในตัวเอง รอเวลาเหมาะสมก็จะได้สัมผัสกับพระเจ้า หรือกลับสู่อาดมันเป็นต้น เรื่องของดวงวิญญาณไปไม่ได้กับหลักฐานเชิงประจักษ์ ทั้งเข้าไม่ได้กับทฤษฎีวิวัฒนาการ เพราะสิ่งที่มีอยู่เที่ยงแท้ถาวรย่อมไม่สามารถเข้าสู่กระบวนการคัดเลือกทางธรรมชาติ (natural selection) เพื่อปรับปรุงสายพันธุ์ให้อยู่รอดและมีวิวัฒนาการต่อไป

เมื่อพิสูจน์ดวงวิญญาณ (soul) ไม่ได้ สิ่งเชื่อมโยงระหว่างมนุษย์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์จึงไม่มีและยังไม่จำเป็นต้องมี เพราะในยุคนี้ความสามารถทางสมองตอบโจทย์การใช้ชีวิตได้มากกว่าดวงวิญญาณ ศาสนาจำพวกเทวนิยมที่สนับสนุนเรื่องดวงวิญญาณจึงถูกรื้อทำลายความหมายก่อน ส่วนศาสนาที่ก้าวตามความเป็นจริงกายภาพของยุคปัจจุบันไม่ทันก็จะสูญเสียอำนาจในการจูงใจคนรุ่นใหม่ให้เกิดศรัทธา สถาบันทางศาสนาจึงมีบทบาทเป็นองค์กรดำเนินภารกิจต่อเนื่องทางศาสนา มากกว่าจะมีบทบาทเป็นผู้นำทางความคิดให้แก่ผู้ติดตาม ศาสนาที่อยู่รอดได้ในปัจจุบันจะทำหน้าที่เป็นผู้รักษาแหล่งอำนาจแบบเก่า (source of authority) มากกว่าจะเป็นผู้นำแหล่งความคิดสร้างสรรค์แบบใหม่ (source of creativity) บทบาทของศาสนาถูกปรับเปลี่ยนให้มีแรงขับเชิงรับมือ ไม่ใช่แรงขับเชิงรุกคืบ

นักวิทยาศาสตร์และนักพัฒนาเทคโนโลยีในศตวรรษที่ 21 อาจไม่สนใจเนื้อหาเทวนิยมของศาสนายุคก่อน แต่พวกเขาเล็งเห็นแง่มุมด้านการทำหน้าที่ของศาสนาที่วิทยาศาสตร์ทำไม่ได้ ศาสนามีประโยชน์ตรงที่สามารถยึดโยงคนหมู่มากไว้ด้วยกันผ่านเรื่องราวของพระเจ้าและตำนานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย โครงสร้างของศาสนาช่วยสร้างและค้ำจุนระเบียบทางสังคมมาโดยตลอดในประวัติศาสตร์ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีต้องการระเบียบทางสังคมที่ศาสนาสร้างและรักษาไว้เพื่อต่อยอดอำนาจแห่งความรู้ของตน ศาสนาจึงไม่ถูกทำลายโดยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีของยุคนี้ แต่ถูกแปรรูปและเปลี่ยนความหมายเพื่อให้ระเบียบทางศาสนาสามารถค้ำจุนอำนาจแห่งความรู้ทางวิทยาศาสตร์ในระดับการเมืองและเศรษฐกิจ¹⁷

เมื่อผ่านสมมติฐานที่ว่า “ระเบียบ” ทางสังคมจะเป็นฐานสร้าง “อำนาจ” ให้แก่ความรู้ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีใหม่ต้องการใช้ “ความเป็นศาสนา” เพื่อบรรลุเป้าหมายเฉพาะกิจต่าง ๆ มีแหล่งทุนด้านวิจัย ความร่วมมือ หรือการยอมรับจากกลุ่มธุรกิจการเมืองต่าง ๆ เป็นต้น ความเป็นจริงของศาสนายุคเก่าถูกรื้อทำลายทีละเรื่อง พระเจ้า สิ่งศักดิ์สิทธิ์ โลกหน้า อุดมคติ ตลอดจนความหลุดพ้น ทั้งหมดนี้ไม่ใช่ความเป็นจริงที่วิทยาศาสตร์กายภาพยุคนี้รับรอง กลับเป็นสิ่งสร้างแห่งจินตนาการที่มนุษย์ถักทอร้อยเรียงขึ้นเพื่อสื่อสารและสร้างความร่วมมือกันในวงกว้าง อะไรจะเกิดขึ้นถ้าพระเจ้า เทพเจ้า และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ถูกปรับเปลี่ยน

¹⁷ Yuval Noah Harari. *21 Lessons for the 21st Century*. (London: Vintage, 2019), 151-164.

ความหมายจาก *ความเป็นจริง* เหนือธรรมชาติภายนอกที่มีอยู่ได้เอง (objective realities) เป็น *สิ่งสร้าง* *เรื่องราว* ที่มนุษย์จำนวนมากร่วมกันกำหนดความหมายขึ้นมา (intersubjective entities)¹⁸

เมื่อหันมาพิจารณาความเป็นจริงใหม่ที่นักวิทยาศาสตร์และนักคณิตศาสตร์ค้นพบ ในขณะที่ความเป็นจริงของสสารวัตถุคืออะตอมกับการเคลื่อนที่แบบควอนตัม ความเป็นจริงของชีวิตมนุษย์ที่ถูกค้นพบก็เป็นเรื่องของสมอง เครือข่ายการทำงานของเส้นใยประสาท (neuron activities) สารชีวเคมี ฮอโมน สื่อแม่เหล็กไฟฟ้า ซึ่งสิ่งเหล่านี้เมื่อทำงานร่วมกัน นักวิทยาศาสตร์เชื่อว่าสามารถอธิบายให้อยู่ในรูปแบบลำดับขั้นของการประมวลผลในเชิงคณิตศาสตร์ได้ เรียกกระบวนการคำนวณและประมวลผลแบบนี้ว่า “อัลกอริทึม” อัลกอริทึมคือระบบรับข้อมูลเข้า (input) ดำเนินการด้านคำนวณ (processing) และประมวลผลเป็นข้อมูลส่งออก (output) มันเป็นส่วนหนึ่งของระบบคำนวณเชิงคอมพิวเตอร์เพื่อเป้าหมายคือ จัดกลุ่มทางเลือก แก้ปัญหา และตัดสินใจ¹⁹ หากนำทฤษฎีวิวัฒนาการเข้ามารวมอธิบาย เป้าหมายหลักของการไหลเข้าและส่งออกของข้อมูลลักษณะนี้ก็จะเพื่อความอยู่รอดและการสืบต่อสายพันธุ์ โดยมีการคำนวณจากสมองเพื่อสร้างพฤติกรรมเหมาะสมต่อการมุ่งสู่เป้าหมายดังกล่าวเป็นวิถีทาง

สมมติฐานใหม่จากความเป็นจริงที่ค้นพบข้างต้นก็คือ หากสมองคนทำงานแบบอัลกอริทึม มนุษย์ในภาษาคณิตศาสตร์ก็จะเป็น “อัลกอริทึมชีวเคมี” (carbon/ biochemical algorithm) ที่ใช้ความสามารถทางสมอง (intelligence) ประมวลข้อมูลเข้าและผลลัพธ์ออกอยู่ตลอดเวลา โดยผ่านสมมติฐานแบบนี้ ความคิด ความรู้สึก อารมณ์ และประสบการณ์ทั้งหมดของมนุษย์ก็จะเป็นเรื่องของอัลกอริทึมชีวเคมีทั้งหมด อะไรจะเกิดขึ้นถ้านักประสาทวิทยาบอกเราว่า แรงขับทางศาสนา ประสบการณ์เหนือประจักษ์ การรับรู้สิ่งมหัศจรรย์ รวมทั้งศรัทธาที่เป็นเรื่องของความรู้สึกตอบสนองต่อบางสิ่งที่ดี หรือเป็นการยินยอมผูกพันชีวิตของตนเองเข้ากับบางสิ่งที่มองไม่เห็นก็ดี เหล่านี้เป็นกลไกการคำนวณชีวเคมีของสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมชั้นสูงที่มีเป้าหมายเพื่ออยู่รอดปลอดภัย ปิติสุขทางศาสนาก็เป็นเพียงเป้าหมายอีกระดับขั้นของการอยู่รอดปลอดภัยในทางสังคม

เมื่อชีวิตของมนุษย์ถูกลดทอนให้เป็นระบบอัลกอริทึม แต่ความสามารถของสมองมนุษย์นั่นเองกลับสามารถจำลองรูปแบบทำซ้ำเช่นนี้ให้แก่เครื่องจักรปัญญาประดิษฐ์ ซึ่งเรียกกระบวนการประมวลผลแบบนี้ในเครื่องจักรว่า “อัลกอริทึมซิลิคอน” (silicon algorithm) ตราบเท่าที่การคำนวณคือหัวใจของการอยู่รอด อัลกอริทึมชีวเคมีจะเหนือกว่าอัลกอริทึมซิลิคอนที่ความสามารถในการคำนวณและจัดการข้อมูลเท่านั้น หาก

¹⁸ Yuval Noah Harari. *Homo Deus*. (London: Vintage, 2017), 70.

¹⁹ Hannah Fry. *Hello World: How to Be Human in the Age of the Machine*. (London: Black Swan, 2019), 8-12. ; Yuval Noah Harari. *Homo Deus*, 187.

วันหนึ่งที่มีมนุษย์สามารถสร้างศูนย์เชื่อมโยงเครือข่ายข้อมูลสากล (global networked algorithm – the cosmic data-processing system) ขึ้นมาเป็นหน่วยแห่งระเบียบใหม่ทางสังคม ซึ่งเป็นแหล่งข้อมูลที่ทั้งอัลกอริทึมชีวเคมีและอัลกอริทึมซิลิคอนเข้าถึงได้ ศูนย์เชื่อมโยงเครือข่ายข้อมูลนั้นจะเป็นทั้งแหล่งอำนาจแห่งความรู้ และแหล่งสร้างสรรค์ ชนิดที่มันสามารถทำภารกิจต่อโลกนี้แทนพระเจ้าของศาสนาเทวนิยมยุคก่อนได้อย่างสนิทใจ

ครั้งหนึ่งดวงวิญญาณบริสุทธิ์คือสิ่งเชื่อมโยงมนุษย์เข้ากับพระเจ้า ครั้งนี้ระบบอัลกอริทึมของสมองก็จะเชื่อมโยงมนุษย์เข้ากับเครือข่ายข้อมูลสากล หากครั้งหนึ่งมนุษย์เคยยินยอมมอบอำนาจของตนให้แก่พระเจ้าที่ตนให้ความหมาย แล้วเหตุใดครั้งนี้นมนุษย์จะไม่สามารถมอบอำนาจของตนให้แก่เครือข่ายข้อมูลสากลที่ตนกำลังให้ความหมายอยู่เหมือนกัน ครั้งหนึ่งมนุษย์ยินดียกอำนาจของตนแก่พระเจ้าเพราะพระเจ้าทำให้เรามีตัวตน ในทำนองเดียวกัน เพื่อแลกกับการมีตัวตนในยุคเทคโนโลยีใหม่ มนุษย์จำนวนมากก็ยินดีจะยกอำนาจการตัดสินใจของตนให้แก่อัลกอริทึม ในยุคก่อนมนุษย์สื่อสารกันผ่านพระเจ้าที่มองไม่เห็น ในยุคนี้มนุษย์ก็สื่อสารกันผ่านอินเทอร์เน็ตสารพัดประโยชน์ (internet-of-all-things) ที่มองไม่เห็นเหมือนกัน เทคโนโลยีใหม่ไม่ได้ทำลายศาสนาเทวนิยมให้หายไป แต่มันสร้างความหมายใหม่ให้แก่ศาสนาในแบบที่ทำให้ศาสนาที่มีอยู่เดิมค่อย ๆ สูญเสียสถานะ บทบาท และหน้าที่ของตนเองลงไปเรื่อย ๆ เหล่านี้เองคือลักษณะของการรื้อทำลายทางเทคโนโลยีที่มีต่อความหมายของศาสนา (ตามความเข้าใจของผู้เขียนบทความนี้)

โดยผ่านนิยามของศาสนาในแง่มุมมองของการทำหน้าที่ ศาสนาใหม่มีประโยชน์แน่นอนในฐานะเป็นระบบเชื่อมโยงข้อมูลและความรู้ถึงกันหมด อินเทอร์เน็ตสารพัดประโยชน์ทำให้คนที่ใช้งานคิด รู้สึก มีอารมณ์ร่วม และกระทำการบางอย่างด้วยกันได้ ในแง่มุมมองของเนื้อหาเกี่ยวกับสิ่งที่มีอยู่ ระบบเครือข่ายข้อมูลสากลก็เป็นสิ่งที่มีอยู่จริงเหนือประจักษ์ (superempirical) เราปฏิเสธการมีอยู่ของมันไม่ได้ แต่ก็รู้ว่ามันอยู่แห่งไหนใจแน่นอน หากตัวตนไม่เจอเหมือนพระเจ้า ระบบเครือข่ายข้อมูลสากลรับข้อมูลดิบจากปัจเจกบุคคล แต่แปรเป็นข้อมูลกลางที่ใครก็ใช้ประโยชน์ได้ไม่จำกัด ข้ำความถูกต้องของการคำนวณก็น่าทึ่งมาก ในยุคที่เทคโนโลยีทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างพลิกผัน เราจึงเห็นนิยามใหม่ของศาสนาในแบบที่ระบบเครือข่ายข้อมูลสากลเข้ามาแทนที่พระเจ้าและเสียงของพระองค์ ศรัทธากลายเป็นผลลัพธ์หนึ่งของสมองอัลกอริทึม คุณค่าทางศีลธรรมและสำนักทางจิตวิญญาณเป็นส่วนหนึ่งของวิวัฒนาการเพื่อส่งเสริมยืนให้แข็งแรงขึ้น²⁰ ชีวิต (life) คือการไหลเวียนของข้อมูลที่เป็นปกติ ตัวตน (self) คือรูปแบบทำซ้ำทางคณิตศาสตร์ ความดี (goodness) คือระบบข้อมูลไหลเวียนอย่างเสรี ความชั่ว (evil) คือระบบข้อมูลถูกแทรกแซง ความตาย (death) คือระบบข้อมูลหยุดทำงาน และอุดมคติของชีวิต (ideal of life) คือการเข้าถึงระบบข้อมูลให้มากและ

²⁰ Yuval Noah Harari. *21 Lessons for the 21st Century*, 213.

ไวที่สุด มนุษย์คนใดที่เข้าถึงระบบข้อมูลได้จับไว เขาก็สามารถเป็นผู้ส่งสาร (messenger) เพื่อช่วยเหลือหรือปลดปล่อยผู้เดือดร้อนจากความชั่วร้ายหรืออภินิหาร

ในประวัติศาสตร์หลายพันปีของเผ่าพันธุ์มนุษยชาติ เราได้สร้างเรื่องราวของบางสิ่งขึ้นมา (สิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ เป็นต้น) เพื่อให้บางสิ่งนั้นมีอำนาจเชื่อมโยงมนุษย์ไว้ด้วยกัน มนุษย์ให้ความหมายแก่สิ่งนั้นก็จริง แต่ในไม่ช้ามนุษย์ก็ยินดียกอำนาจของตนให้แก่สิ่งนั้นเพราะเห็นว่าสิ่งนั้น “รู้” และ “ทำได้” มากกว่าตน โครงสร้างของศาสนายังอยู่ การทำหน้าที่ของศาสนาก็ยังดำเนินไป แต่เนื้อหาของศาสนาถูกปรับเปลี่ยนจากแนวคิดแบบเทวนิยมไปสู่จักรกลนิยม พระเจ้าเคยรู้และทำอะไรได้มากกว่าคน มาบัดนี้ระบบอัลกอริทึมและอินเทอร์เน็ตสารพัดประโยชน์ก็รู้และทำอะไรได้มากกว่าคน จุดเด่นของมนุษย์คือสามารถสร้างความหมายเพื่อเชื่อมโยงกัน แต่จุดด้อยก็คือมนุษย์มีความสามารถในการเชื่อมโยงความหมายได้น้อยกว่าจักรกลมาก อำนาจของมนุษย์จึงถูกถ่ายโอนไปที่ศูนย์เครือข่ายข้อมูลสากล เพื่อไม่ให้ตนเองสูญเสียความสามารถในการเชื่อมโยงข้อมูล หรือไม่ถูกปฏิเสธการมีส่วนร่วม มนุษย์จึงยินยอมสละความเป็นส่วนตัว (privacy) ความเป็นนายของตนเอง (autonomy) และความเป็นปัจเจก (individuality) เพื่อสนับสนุนอำนาจของระบบที่เชื่อมโยง เราเข้ากับคนจำนวนมากอยู่ นี่เองคือคำอธิบายถึงการยอมลดความหมายของชีวิตส่วนตัวเพื่อการมีตัวตนในทางสังคม²¹ ยุคก่อนมนุษย์ยอมยกอำนาจของตนให้แก่พระเจ้าเพื่อการได้มาซึ่งความหมายแห่งการมีอยู่ร่วมกันของมนุษยชาติ ยุคนี้มนุษย์ก็ยอมยกอำนาจของตนให้แก่เครื่องจักรอัลกอริทึมเพื่อการได้มาซึ่งความหมายแห่งการมีอยู่เชื่อมโยงกันอย่างเป็นเครือข่ายข้อมูล โครงสร้างและการทำหน้าที่ของศาสนาจักรกลนิยมไม่แตกต่างจากของศาสนาเทวนิยม แต่เนื้อหาเปลี่ยนตามความเป็นจริงที่ยุคสมัยยอมรับ

การที่มนุษย์ยินยอมแลกอำนาจของตนเพื่อการมีความหมายในทางสังคมนั้น เราสามารถอธิบายกระบวนการนี้ด้วยภาษาของไฮเดกเกอร์ได้ว่า ในตอนแรกมนุษย์เป็นผู้วางกรอบให้แก่เทคโนโลยีในฐานะเป็นเครื่องมือรองรับคำสั่ง แต่ท้ายที่สุดมนุษย์ก็ถูกกรอบที่ตนเองตั้งไว้เองครอบงำอย่างสิ้นเชิง แก่นสารของเทคโนโลยีตั้งอยู่บนการวางกรอบ (enframing) ซึ่งแสดงวิถีแห่งการเผยความน่าจะเป็นให้เป็นสิ่งปรากฏ แต่ในการวางกรอบนั้นมนุษย์ได้นำพาแก่นสารของตัวเองเข้าไปพัวพันกับการทำให้ (บางสิ่ง) ปรากฏ จนไม่เป็นอิสระจากแก่นสารของเทคโนโลยี ซึ่งนั่นทำให้มนุษย์กลายเป็นพื้นเพื่อง (หรือวัตถุติด) หนึ่งแห่งเหตุและผลที่ล่องลอยไปตามแต่เทคโนโลยีจะพาไป อันตรายจึงเกิดขึ้นเมื่อมนุษย์สูญเสียการรับรู้ตัวตนอย่างเป็นอิสระ²² นึกว่าตนเองกำลังใช้เทคโนโลยีเพื่อบรรลุเป้าหมายของมนุษย์ แต่แท้จริงแล้วเรากำลังใช้มนุษย์สนับสนุนเทคโนโลยีโดยเฉพาะเทคโนโลยีเครือข่ายข้อมูล ซึ่งเทคโนโลยีเหล่านี้ก็สร้างความหวังให้แก่มนุษย์แทนที่

²¹ Yuval Noah Harari. *Homo Deus*, 233.

²² Martin Heidegger. *The Question Concerning Technology and Other Essays*, 26-28.

พระเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในอดีตในขณะที่รื้อทำลายความหมายแห่งตัวตนของมนุษย์ และรื้อทำลายเนื้อหาของศาสนาตามความหมายเดิมไปพร้อมกัน

ในการวางกรอบการใช้เทคโนโลยีใหม่ตามหลักเหตุและผล มนุษย์จะเผชิญกับสภาพที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะผลย่อมเกิดขึ้นตามเหตุอย่างแน่นอน แต่มนุษย์กลับเข้าใจผิดคิดว่ากระบวนการดำเนินไปของเทคโนโลยีเป็นเรื่องที่ถูกลิขิตไว้แล้ว เราทั้งหลายจึง “ใช้” เทคโนโลยีในแบบที่ “รับใช้” เทคโนโลยีไปด้วย

ในแง่นี้เทคโนโลยีไม่ได้ก่อโทษแก่มนุษย์ แต่มนุษย์สับสนระหว่างการใช้เทคโนโลยีในฐานะที่เป็นเครื่องมือทางกิจกรรมกับแก่นสารของเทคโนโลยีที่เป็นเรื่องของทำให้ผลลัพธ์ปรากฏแน่นอนตามสาเหตุ นำเอาแก่นสารของมนุษย์ไปรองรับแก่นสารของเทคโนโลยี ปัญหาที่เกิดขึ้นในกรณีนี้ก็คือ เราสร้างเครือข่ายจักรกลอัลกอริทึมขึ้นมาเพื่อรองรับการใช้งานของมนุษย์ แต่ในขณะที่เดียวกันเราก็กินยอมให้แก่นสารของจักรกลนี้เข้ามากำหนดแก่นสารของมนุษย์เพราะคิดว่ามันเป็นเรื่องของเหตุและผลในทางวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีเครือข่ายข้อมูลจึงเปลี่ยนความหมายด้านเนื้อหาของศาสนาซึ่งครั้งหนึ่งเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจของมนุษย์ และเปลี่ยนถ่ายอำนาจจากความเชื่อเดิมสู่ความเชื่อใหม่โดยยังมีแก่นสารของมนุษย์เป็นตัวเชื่อมกระบวนการแทรกแซงด้านแก่นสารนี้ดำเนินไปโดยที่มนุษย์ส่วนใหญ่ไม่รู้ตัว อีกทั้งไม่รู้ว่าการใช้เทคโนโลยีของมนุษย์ดำเนินไปควบคู่กับการเป็นทาสของเทคโนโลยี การใช้เทคโนโลยีจึงไม่มีโทษ แต่การไม่รู้ทันแก่นสารของเทคโนโลยีกลับเป็นอันตรายอย่างยิ่งและนำไปสู่การรื้อทำลายโดยนัยนี้

(สรุป)

เทคโนโลยีใหม่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงอย่างพลิกผันและรื้อทำลายได้หลากหลายรูปแบบ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีของศตวรรษที่ 21 ไม่ได้ทำลายล้างศาสนาใด แต่รื้อทำลายเนื้อหาของเรื่องสำคัญทางศาสนาของยุคก่อน โดยแทนที่เนื้อหาเหล่านั้นด้วยแนวคิดใหม่ที่สนับสนุนการค้นพบทางวิทยาศาสตร์มากกว่า ด้วยเหตุนี้ เนื้อหาของศาสนาที่ว่าด้วยพระเจ้า เทพเจ้า สิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติจากภายนอก คุณค่าทางศีลธรรม ศรัทธา เป้าหมายสูงสุด และอุดมคติของชีวิต จึงถูกแทนที่ด้วยเนื้อหาใหม่ที่เป็นเรื่องของศูนย์เชื่อมโยงเครือข่ายข้อมูลสากล ระบบประมวลผลข้อมูลระดับโลก อัลกอริทึมชีวเคมี อินเทอร์เน็ตสารพัดประโยชน์ กระแสข้อมูลไหลเวียนในสมอง เสรีภาพแห่งข้อมูล ยืนแห่งความสุข การเป็นผู้พิชิตได้ครอบครองข้อมูล การหลุดพ้นในโลกเสมือนจริง เป็นต้น

การรื้อทำลายทางเทคโนโลยีทำให้เนื้อหาของศาสนาที่มีอยู่ปั่นป่วน ถูกขัดขวาง และค่อย ๆ สูญเสียอัตลักษณ์และบทบาทของตน ความปั่นป่วนนี้ทำให้คนที่แม้ประกาศตนเองว่าไม่นับถือศาสนาใดก็ยังต้องทบทวนว่าอะไรใช่หรือไม่ใช่ความหมายของศาสนา เพราะหากถือตามโครงสร้างและนิยามของศาสนาแบบที่ยอมรับกันแต่เดิม สิ่งใหม่ที่วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีพามากก็สามารถจัดเป็นเนื้อหาที่เข้ากับโครงสร้างและการทำหน้าที่ของศาสนาได้ ส่วนการจะยอมรับความหมายด้านเนื้อหาที่เคลื่อนไปของศาสนาได้หรือไม่นั้น เป็นสิ่งที่ผู้สนใจเรื่องราวทางศาสนาทั้งหลายจะต้องหาเหตุผลสนับสนุนหรือโต้แย้งต่อไป

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- วารสารธรรม สามโกเศศ. “รู้จัก DISRUPTIVE TECHNOLOGIES.” คอลัมน์อาหารสมอง กรุงเทพธุรกิจ. 22 พฤศจิกายน 2559. <https://www.bangkokbiznews.com>blog>detail>.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. *ประวัติศาสตร์ศาสนา*. กรุงเทพฯ: รวมสาสน์, 2538.
- สุมาลี มหณรงค์ชัย. “โครงสร้างของชีวิตกับการถอดรื้อทางเทคโนโลยี: บทเรียนจากหนังสือ “Homo Deus”.” 21 กันยายน 2562. <https://prachatai.com/journal/2019/09/84441>
- อานันท์ เกียรติสารพิภพ (๒๕๖๒). “Disruptive Technology การดำรงชีวิตจะเปลี่ยนไป.” *เอกสารวิชาการอิเล็กทรอนิกส์ สำนักวิชาการ สำนักเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร*. <http://www.parliament.go.th/library>.

ภาษาอังกฤษ

- Cline, Austin. “Religion as Opium of the People.” 2017. <https://www.learnreligions.com/religion-as-opium-of-the-people-250555>
- Hannah, Fry. *Hello World: How to Be Human in the Age of the Machine*. London: Black Swan, 2019.
- Harari, Yuval Noah. *Homo Deus*. London: Vintage, 2017. Harari, Yuval Noah. *21 Lessons for the 21st Century*. London: Vintage, 2019.
- Heidegger, Martin. *The Question Concerning Technology and Other Essays*, trans. by William Lovitt. New York: Harper & Row, Publishers, Inc., 1977.
- Hick, John H. *Philosophy of Religion*. New Jersey: Prentice-Hall International, Inc., 1990.
- Rouse, Margaret. “Disruptive Technology.” 2016. <https://whatis.techtarget.com/definition/disruptive-technology>

Scharlemann, Robert P. "Can Religion Be Understood Philosophically?" *International Journal for Philosophy of Religion*. 38, 1/3 (1995): 93-101.

Schilbrack, Kevin. "What Isn't Religion?" *The Journal of Religion*. 93, 3 (2013): 291-318.

Sharma, Arvind. *The Philosophy of Religion: A Buddhist Perspective*. Delhi: Oxford University Press. 1995.

Weeks, Marcus. *Religion in Minutes*. London: Quercus, 2017.